

СРПСКО РУКОПИСНО НАСЉЕЂЕ О МОНАСТИРУ ГНИОНИЦИ

Апстракт:

Историјат манастира Гнионице до данас је готово у потпуности непознат. Народно предање сачувало је само помен о имену манастира и претпоставку о мјесту његовог постојања. У раду су сабрана и анализирана постојећа народна предања о овом манастиру, а на основу нових, до сада непознатих, историјских података историјат манастира стављен је у реалне историјске оквире. Представљени су и анализирани подаци из рукописног Поменика-Проскомидије манастира Ораховице (XVI в.) и рукописне књиге Паренесис Јефрема Сирина из 1629. године.

Кључне ријечи: Манастир Гнионица, Поменик-Проскомидија манастира Ораховице, Паренесис Јефрема Сирина.

Увод

Честа страдања Српске Цркве и народа као и систематска затирања историјских података довела су до тога да је веома тешко реконструисати историјат и континуитет живота у манастирима који су, преживјевши ратна страдања, опстали до данас или су у скорије вријеме обновљени. Подаци из турских пописа, до којих је дошла Олга Зиројевић, свједоче о некадашњем постојању многих манастира који су данас у потпуности непознати услед непознавања чињеница о њима или пак услед неочувања сјећања на њих. „Пажљивим ишчитавањем турских дефтера (а користили смо све оне нама доступне, који покривају подручје јурисдикције обновљене Пећке патријаршије унутар њених доста прецизно утврђених граница), пронашли смо велики број сасвим непознатих манастира. Тачније, у периоду до бечког рата (1683) њихов број је знатно премашао број познатих манастира.“²

¹ jeromonahdaniilo@gmail.com

² Олга Зиројевић, *Манастири у светлу турских пописа*, Саопштења 20-21 (1988/89), Београд 1989, 231.

На још теже околности наилазимо приликом покушаја проналаска историјских података о манастирима, који живе у народном предању, а чији су остаци заборављени и/или нестали. Иако се народна предања често квалификују, с научне стране, као непоуздан историјски извор, управо захваљујући живом народном предању, односно анализи и поређењу народних предања и оскудних историјских података, пронађени су и идентификовани темељи храма и конака манастира Ступље у Горњим Вијачанима и манастира Осовице код Кобаша. Ове чињенице свједоче да народно предање у својој основи неријетко садржи податке који су културно-историјски релевантни, па је стога потребно на њих обратити пажњу.

Један од манастира о којем и данас постоје народна предања, а поуздани и конкретни историјски подаци о његовом постојању још увијек нису познати, јесте манастир Гнионица. У старим шематизмима, крајем XIX и почетком XX вијека, о овоме манастиру објављено је неколико података запретених са народним предањем који доносе информације о локацији на којој је манастир постојао, али не и информације о времену оснивања манастира и његовом страдању. Међутим, на основу радова писаних од стране аутора који су поријеклом из краја о ком пишу, и који су добри познаваоци историје и топономастике свога краја, а нису имали увида у текстове писане у шематизмима, видимо да су остаци манастира и подаци о њима као и дио народног предања ишчезли.

Народно предање и историјски подаци о манастиру Гнионици

Кратко вријеме владавине српског краља Драгутина простором Усоре и Соли, крајем XIII и почетком XIV вијека, дало је повода да се у народном предању ктиторство православних манастира од Дрине на истоку до Врбаса на западу везује управо за Немањиће, односно за краља Драгутина и његове синове Владислава и Урошица.³ Међутим, званични историјски подаци о већини манастира на овим просторима потичу с краја XV и почетка XVI вијека.

Податке о манастиру Гнионици који се налазио у истоименом селу Гнионица, у данашњој општини Вукосавље код Модриче (у непосредној близини старог града Добора), налазимо на неколико мјеста, и то у: *Шематизму Митрополије дабробосанске за 1882. годину*, *Првом шематизму Митрополије бањалучко-бихаћке* и у монографији

³ Уп. Јелена Мргић-Радојчић, *Доњи краји, Крајина средњовековне Босне*, Београд 2002, 144-145.

Марка Љ. Ружичића *Гњионица кроз вијекове*. Нове, до сада непознате историјске податке о манастиру Гњионици пронашли смо у *Поменику – Проскомидији манастира Ораховице* из XVI вијека и рукописном *Паренесису Јефрема Сирина* са податком из 1629. године. Управо подаци из наведених дјела употпуњују знања о историјату манастира Гњионице.

У *Шематизму Митрополије дабробосанске за 1882. годину*, у дијелу који се односи на православне манастире Сарајевске архидијецезе под редним бројем 11 наведено је: „Гњионица, била је не далеко од босанскога Брода у селу истога имена; године 1854. неки Мухарем-бег пренио је камење од развалина тог манастира и употребио га на зидање моста преко 'Жупан ријеке'“. ⁴

Нешто опширније податке налазимо записане неколико година касније у *Првом шематизму Митрополије бањалучко-бихаћке*, гдје је у опису манастира под редним бројем 7 записано: „Развалине манастира Гњионице леже не далеко од босанског Брода, у селу истог имена, међу брдима, испод којих тече ријека названа 'Калуђеровача', на којој и даље међу три млина названа 'доњи, горњи и средњи калуђер'. Уз горе поменути ријеку по сата далеко, од манастирских развалина лежи једно мјесто (рушевина), које се зове 'манастирска пивница'. У манастир брдом води пут прозван 'деспотов' због тога, што је истијем путем добојски Деспот Вук, чешће силазио к' манастиру. Године 1854. неки Турчин Мухарем-бег пренио је камење од развалина манастира Гњионице и употребио га је при зидању моста преко 'Жупан ријеке'“. ⁵

За потпуно разумијевање цитираних текстова битно је напоменути да су подаци у оба *Шематизма* унесени онако како су их приређивачима доставили локални свештеници или угледни људи, односно да су ти подаци били дио њихових тадашњих сазнања и народног предања о Гњионици.

У другом наведеном тексту важно је примјетити да народно предање помиње добојског деспота Вука који је често, путем прозваним „деспотов“, долазио до манастира. Овај дио предања очигледно сеже до времена када је манастир постојао, што нам оставља могућност да изнесемо претпоставке о времену у којем је живио наведени деспот Вук. Помен његовог имена могао би се довести у везу са личношћу

⁴ Цитирани текстови наведени су у потпуности према оригиналу, укључујући и правописне одлике и називе који се у њима појављују. *Шематизам Православне Митрополије и архидијецезе дабро-босанске за годину 1882*, Сарајево, Земаљска тискарна 1882, 11.

⁵ *Први шематизам православне српске митрополије Бањалучко-Бихаћке за годину 1901*, уредио Алекса Јокановић, конз. савјетник, у Бањалуци, издање и штампа књижаре С. Угреновић 1903, 94-95.

кнеза Стефана Вука III Котроманића, сина Владислава Котроманића и Јелене Шубић. Дошао је кратко на власт након побуне коју је подигао против свога брата бана Твртка Котроманића 1366. године. Међутим, већ сљедеће године Твртко је враћен на власт. Титула Твртка Котроманића из 1366. године гласила је: господин бан Твртко, син господина кнеза Владислава, а синовац великога и славнога господина бана Стјепана, милошћу Божјом господин многим земљама, Босне и Соли и Усоре и Доњим крајима и Подрињу и хумски господин.⁶ Судаћи по географском положају данашњег села Гнионица, несумњиво је јасно да је оно припадало поменутиим предјелима који су били под управом Котроманића. У овом случају помен „Деспота Вука“ у народном предању могао би бити доведен у везу са временом владавине породице Котроманић која је била у родбинским везама са Немањићима. Овоме у прилог иде и опис владавине Твртка Котроманића и његове благонаклоности према православним хришћанима. Наиме, Твртко је, по свједочењу западних историчара, био захваћен заблудама и шизмом грчком, одродивши се далеко и много од врлине и вјере предака, јеретицима је пружио уточиште и заштиту, а католике је злостављао на који год је начин могао.⁷

Пошто се у непосредној близини локалитета, за који се вјерује да је на њему постојао манастир, на око пет километра ваздушне линије, налазе остаци старог града Добора, потребно је сагледати постојање манастира у контексту историје овога града који је заузимао стратешки важан положај у долини ријеке Босне. Уз одобрење краља Твртка, град Добор, на темељима старије утврде, оснива бан Иван Хорвати 1387. године.⁸ Године 1394, три године након Тврткове смрти, Добор је први пут разорен од стране угарског краља Жигмунда.⁹ Ако су тачна народна предања о постанку манастира у вријеме када је просторима Усоре и Соли владао краљ Драгутин, и да је манастир постојао за вријеме владавине, шизмом грчком захваћеног, краља Твртка Котроманића, онда можемо закључити да је манастир највјероватније страдао у вријеме када је угарски краљ Жигмунд разорио Добор 1394. године. У Жигмундовој пратњи био је и

⁶ Јелена Мргић, *Северна Босна 13-16. век*, Историјски институт, посебна издања, књига 55, Београд, 2008, 76-77.

⁷ Уп: D. Farlati, J. Coleti, *Illyricum sacrum*, tomus IV, Venetis 1751-1819, p. 61, Доступно на: <https://books.google.ba/books?id=s5m6iCgNWRIC&printsec=frontcover&hl=en#v=onepage&q&f=true> (07.12.2016. г).

⁸ Јелена Мргић, *Северна Босна 13-16. век*, 85.

⁹ Исто, 89-90.

острогорски надбискуп Јован Канижаји¹⁰ који је вјероватно био задужен да искоријени заблудјеле шизматике и јерес грчку и утврди вјеру римокатоличку.

Помен „добојског Деспота Вука“ народно предање повезује и са деспотом Вуком, ванбрачним сином слијепог Гргура Бранковића, који је деспотску титулу добио од Матије Корвина највјероватније 1471. г.¹¹ Занимљиво је да се деспот Вук Гргуревић у својим писмима султану Бајазиту II из 1482. г. потписује и као „капетан босанских градова“.¹² Међутим, данас не постоје историјски подаци о владавини Вука Гргуревића на овом простору.

Поред наведених народних предања у *Шематизму* се не говори ништа о томе када је манастир страдао и ко га је разрушио. Уз констатације да је камен којим је манастир био саграђен 1854. године однио Турчин Мухарем бег, а на основу навода да „развалине манастира Гњионица леже не далеко од босанског Брода“, може се закључити да су остаци манастира, и поред тога што је један дио уклоњен од стране Мухарем бега, у вријеме када је *Шематизам* штампан и даље били видљиви. На исти закључак наводи нас и податак да су у то вријеме били видљиви још неки од манастирских објеката који су се налазили уз ријеку Калуђеровачу: „[...] по сата далеко, од манастирских развалина лежи једно мјесто (рушевина), које се зове „манастирска пивница“.“¹³

Да су неки од ових података данас заборављени, као и да остаци манастира и пивнице више нису видљиви, свејдочи нам монографија *Гњионица кроз вијекове*, аутора Марка Љ. Ружичића који је поријеклом управо из Гњионице и добро познаје народно предање и чињенице у вези са манастиром у своме селу. У наведеној монографији не наилазимо на помен предања о добојском деспоту Вуку, о развалинама манастирске пивнице чије су се рушевине налазиле уз ријеку Калуђеровачу, о одношењу камена од стране Мухарем-бега. Изостављање ових података наводи нас на закључак да су временом нестали материјални докази, те да су и предања о њима заборављена.

Међутим, у Ружичићевој монографији наилазимо на другачије народно предање, које је садржајније и као такво доноси прецизније податке о поменутој рјечици Калуђеровачи и локацији на којој се налазио храм манастира Гњионице: „Ријека

¹⁰ Исто, 90.

¹¹ Андрија Веселиновић, *Држава српских деспота*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2006, 93.

¹² Јелена Мргић, *Северна Босна 13-16. век*, 150.

¹³ *Први шематизам православне српске митрополије Бањалучко-Бихаћке за годину 1901*, 95.

Калуђеровача је добила име по истоименом православном манастиру Калуђер (sic!), који су, по црквеном предању, градили Немањићи. [...] Манастир се налазио на малом узвишењу званом Црквиште, са десне стране ријеке Калуђероваче. На истој парцели је до 1992. године била породична кућа Милана (Саве) Старчевића коју је непријатељска војска 1992. године, током напада на Гнионицу, запалила. Од куће је остао само камени темељ јер он није могао изгорјети. Турци су га (манастир, прим. Д. Г.), за вријеме вишевјековне владавине на овим просторима, потпуно разрушили.¹⁴ На другом мјесту аутор још прецизније описује сам локалитет на којем се налазио манастир: „Многима је већ познато да је у Гнионици, на брежуљку препуном љутог камена, а поред рјечице Калуђероваче, с једне стране и Гавриног врела с друге стране, које мјештани зову Црквиште, постојао српски православни манастир Калуђер са пратећим објектима, који је уништен за вријеме турске владавине. Манастир је мировао на брежуљку изнад рјечице Калуђероваче и хладног извора питке воде, који је извирао испод цркве.“¹⁵

Везивање за Немањиће одговара већ поменутом, општеприхваћеном народном предању ових крајева, да су сви овдашњи манастири немањићке задужбине. У наводима из *Шематизма* име *Калуђер* било је повезано и са три млина који су постојали на ријечи Калуђеровачи, а носили су назив *Горњи*, *Доњи* и *Средњи калуђер*. Ова имена (ријеке и млинова) не говоре ништа друго осим да се ради о ријечи покрај које су живјели монаси – калуђери, а која је, као и поменути млинови, по калуђерима добила име Калуђеровача. Веома драгоцјен је ауторов прецизан опис мјеста на којем се налазио манастир у селу Гнионици – локалитет на малом узвишењу званом Црквиште, са десне стране ријеке Калуђероваче, а као још прецизнија одредница наведени су остаци куће поменутог Милана Старчевића и извор воде који се налази испод темеља храма. Овај извор аутор помиње у дијелу монографије о врелима која извиру у селу Гнионици узводно од ријеке Калуђероваче, наводећи га као *Црквено врело на Црквишту* са десне стране ријеке Калуђероваче.¹⁶

Из свега наведеног очигледно је да се досадашња сазнања о манастиру Гнионици заснивају на народном предању и опису локалитета Црквиште. Оно што је из ових података јасно и недвосмислено јесте да је манастир под називом Гнионица постојао у истоименом селу на локалитету Црквиште који се налази на узвишењу са десне стране ријеке Калуђероваче.

¹⁴ Марко Љ. Ружичић, *Гнионица кроз вијекове*, Мала књига Нови Сад, 2012, 30.

¹⁵ Исто, 364.

¹⁶ Исто, 37.

Предање сликовито описује „одлазак цркве“ из села Гнионица приповиједајући да су „Турци из мржње према Србима и непоштовања српске православне вјере, уводили коње и другу стоку и затварали у цркву. Због тога се црква једног дана дигла у ваздух и побјегла из Калуђероваче. Отишла је са тога мјеста, негдје гдје нема неправде. Црква је, прича се, као птица, лагано летјела ваздухом само је један камен из свог темеља изгубила на раскршћу гдје се данас налази кућа Ристе Башића, Пере (Јове) Петровића и Бошка (Николе) Јошавца, код извора Чолинац. Гнионичани су то раскршће дуго звали Разбијени Камен.“¹⁷

Опширни попис Босанског санџака из 1604. године

Доласком Османлија формирана је нахија Добор која је, судећи према попису села која су јој припадала, обухватала доста широк географски простор. Међу селима нахије Добор наведен је попис села Горња Гнојница и мезре¹⁸ Горња Гнојница и Васиљево поље, за које се сматра да су били у саставу данашњег села Гнионица, у којем, као ни у цијелом попису нахије Добор, нема помена о постојању манастира.¹⁹ Поједини историчари, на основу непомињања неких манастира у турским пописима, као нпр. манастира Тавне у пописима прије 1578. године,²⁰ сматрају да ти манастири нису ни постојали прије доласка Турака односно прије њиховог првог навођења у пописима. Насупрот оваквим тврдњама стоји мишљење Олге Зиројевић која закључује да „постоји читав низ манастира, чак познатих, о којима у турским пописима нема речи, што нисмо у стању да објаснимо.“²¹ Међутим, изостанак помена појединих манастира у турским пописима могао би се можда оправдати чињеницом, да „prema osmanlijskim zakonima, ona svećena lica koja se мијеђају са pastvom (парохијски свештеници, прим. Д. Г.) nisu oslobođeni poreza, dok ona lica koja su unutar manastira i posvećena su samo vjeri (монаси,

¹⁷ Исто, 364.

¹⁸ Мезра (од ар. *mazra'* и *mazra 'a* = обрадиво земљиште) – Веће обрадиво земљиште; старо селиште, напуштено или расељено село. Уп: Опшрни попис Босанског санџака из 1604. године, св III, Обрадила Амина Курусовић, Вошњачки институт Зирих, Одјел Сарајево, Оријентални институт, 2000, 587.

¹⁹ Опшрни попис Босанског санџака из 1604. године, св 1/2, Обрадио Adem Handžić, Сарајево, 2000, 364-365, 369.

²⁰ Уп. Dr Adem Handžić, Tuzla i njena okolina u XVI vijeku, „Svjetlost“ izdavačko preduzeće, Сарајево 1975, 111.

²¹ Олга Зиројевић, Нав. дјело, 234.

прим. Д. Г.) не плаћају порезе, иако обрађују земљу уз манастире, као средство за издржавање.²² Изузетак је био у случају када свештена лица, која живе унутар манастира, обрађују рајинску земљу, тада је вриједило правило да плаћају све порезе.²³

Да је манастир Гнионица постојао као организован општежитељни манастир у XVI вијеку, дакле и прије настанка *Опширног пописа Босанског санџака*, али и након њега, у другој четвртини XVII вијека, несумњиво свједоче поуздани историјски извори који су дио српског рукописног наслеђа. Ови историјски извори нам казују да је манастир Гнионица изграђен или обновљен на старијим темељима најкасније у XVI вијеку.

Поменик манастира Ораховице из XVI вијека

Истражујући поменике српских манастира, наишли смо на поуздан, до сада необјављен податак којим се потврђује постојање манастира Гнионице крајем XVI вијека и наводе имена неколико јеромонаха и монаха који су били чланови братства манастира Гнионице. Наиме, у *Поменику* славонског манастира Ораховице који се данас налази у Музеју СПЦ у Загребу, на страницама 9а и 22а записана су имена упокојених јеромонаха и монаха који су припадали братству манастира Гнионица. Протојереј др Радослав Грујић својевремено је датовао настанак овог *Поменика* уопштено на крај XVI вијека. Он је сматрао да су имена записана средњим уставом писана крајем XVI вијека, а разна друга писана полууставом и брзописом током XVII све до пред крај тога вијека.²⁴ Владимир Мошин, на основу водених знакова, прецизније датује овај *Поменик* у осму/девету деценију XVI вијека. Тачније, Мошин његов настанак везује за временски период 1570–1585. г, када су у поменик почела да се уписују прва имена.²⁵ Имена у ораховичком *Поменику* од самог почетка нису уписивана редом, што је могуће закључити на основу именима неисписаних листова (6б, 7а, 8а и 8б) који су првобитно сигурно били празни јер су данас на њима исписана имена лаика, а ти листови су предвиђени за јеромонахе. На исти закључак наводе и полупразни листови (1б, 3а, 3б, 4а).

²² Опширни popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, sv 1/1, Obradio Adem Handžić, Sarajevo 2000, (Ahmed S. Aličić) Uvod, str. XXXI.

²³ Уп. Исто.

²⁴ Радослав Грујић, *Србуље у бившем Вараждинском генералату и Славонији*, приредила Татјана Суботин-Голубовић, СКД Просвјета, Загреб 2016, 307.

²⁵ Уп. Владимир Мошин, *Стари рукописи Срба у Хрватској од XIII до XX стољећа*, Загреб, 1970, 34.

У првом запису који помиње манастир Гнионицу, а који се налази на листу 9а поред имена многих јеромонаха, уз која не стоји наведено име манастира, наведена су и четири јеромонаха, а поред њих је написано књиџица .

Поменн г[оспод]н Іермонаха іосіфа
Поменн г[оспод]н Іермонаха фєсод[о]сіа
Поменн г[оспод]н Іермонаха данїла
Поменн г[оспод]н Іермонаха силвестра

КНЈИЖИЦА

Овако написано име манастира не треба да збуњује јер се у поменицима врло често могу наћи имена манастира која су погрешно написана, одн. написана у различитим фонетским облицима, што је једним дијелом зависило и од тадашњих језичких норми, али и од познавања језичких стандарда писара, односно оног који је уписивао податке у поменике.

На листу 22а, међу именима монаха, записано је и пет монаха, поред којих стоји запис монастїрѣ гниџица.

Поменн г[оспод]н <монаха> гаврїла
Поменн г[оспод]н <монаха> михаила
Поменн г[оспод]н <монаха> дамскїна
Поменн г[оспод]н <монаха> мнноу
Поменн г[оспод]н <монаха> макаріа

МОНАСТЉ ГНИЖИЦА

Описујући ораховички *Поменик* Радослав Грујић уз горе наведена имена и запис монастїрѣ гниџица ставља погрешну напомену закључујући да се ради о манастиру Гомионица.²⁶ На листу 22а налази се још неколико монашких имена за која је Грујић, по нашем мишљењу, погрешно закључио да су имена братије, како је у напомени такође погрешно навео, манастира Гомионице. У поменику су имена наведена овако:

²⁶ Уп: Радослав Грујић, Нав. дјело, 310, наводи у фусноти бр. 7.

Пољени г[оспод]и мѡнахъ²⁷ ромона²⁸
 Пољени г[оспод]и <мѡнаха> никанора
 Пољени г[оспод]и <мѡнаха> еѡлогїа²⁹
 Пољени г[оспод]и <мѡнаха> гаѡрїла
 Пољени г[оспод]и <мѡнаха> мїханла³⁰
 Пољени г[оспод]и <мѡнаха> дамскїна³¹
 Пољени г[оспод]и <мѡнаха> мїноу³²
 Пољени г[оспод]и <мѡнаха> макарїа
 Пољени г[оспод]и <мѡнаха> веннамїна³³
 Пољени г[оспод]и <мѡнаха> севесїїана
 Пољени г[оспод]и <мѡнаха> макарїа
 Пољени г[оспод]и <мѡнаха> маѡнїа
 Пољени г[оспод]и <мѡнаха> мїханла³⁴
 Пољени г[оспод]и <мѡнаха> васлїа

МОНАСТЉРЪ ГНИОНЦА

На основу претходног записа закључили смо да манастиру Гнионици припадају они монаси чија имена обухвата запис у овом случају мѡнастїрѡ гниѡнїца, а у претходном књиѡнїца. Код првог записа гдје се помињу имена јеромонаха, Грујић је закључио да Књионици припадају само они чија имена обухвата запис Књионица, а не сви јеромонаси уписани на том листу. У другом наведеном случају, Грујић није слиједио ту логику и сва имена наведена на овоме листу приписује братству, како је погрешно закључио, манастира Гомионице. Имена монаха Романа, Никанора и Евлогија написана су истим мастилом и рукописом као и сва имена до монаха Венијамина, што би могло навести на закључак да се ради о монасима истог манастира. Међутим, запис на

²⁷ Очигледно да је грешком писара умјесто слова а написано танко јер, које се јавља у номинативу једнине. Овом грешком нарушена су правила конгруенције.

²⁸ Код Грујића написано савременим ћириличним словима Романа, уп: Радослав Грујић, Нав. дјело, 310

²⁹ Код Грујића написано савременим ћириличним словима Евтонија, уп: исто.

³⁰ Код Грујића написано савременим ћириличним словима Милана, уп: исто.

³¹ Код Грујића написано савременим ћириличним словима Дамиана, уп: исто.

³² Код Грујића написано савременим ћириличним словима Леина, уп: исто.

³³ Код Грујића написано савременим ћириличним словима Вениатше, уп: исто.

³⁴ Код Грујића написано савременим ћириличним словима Милана, уп: исто. Сматрамо да је врло могуће да су ова имена погрешно уписана приликом приређивања Грујићевог рукописа и да се не ради о његовом погрешном читању имена из *Поменика*.

маргини не обухвата та имена. Име монаха Венијамина и имена осталих написаних испод њега написана су другим мастилом и другом руком.

Ове записе, као ни већину записа који се налазе у поменицима, није могуће прецизно датовати. Сигурно је да имена гнионичке братије нису у поменик уписана прије 1570–1585. године. Међутим, пошто се наведена имена односе на упокојене, а у поменик су прва имена уписана након 1570–1585. године, на основу датовања настанка овог *Поменика* имена гнионичких монаха, односно вријеме у којем су живјели, може се тражити у другој половини XVI вијека. Овај закључак је могућ и под условом да су имена уписана у поменик крајем посљедње деценије XVI или најкасније почетком прве деценије XVII вијека.

Рукописни *Паренесис Јефрема Сирина* Манастир Гнионица 1629. године

Поред наведених података из *Поменика* манастира Ораховице још једна од књига српског рукописног наслеђа – *Паренесис Јефрема Сирина*³⁵, садржи веома драгоцен податак који до сада није доведен у везу са манастиром Гнионицом, а свједочи о постојању манастира у XVII вијеку. Ова рукописна књига налази се у Јерусалиму, у библиотеци Јерусалимске патријаршије. Опис српских рукописних књига библиотеке Јерусалимске патријаршије објавила је, у *Археографским прилозима* 1980. године, Видосава Недомачки.³⁶ Књига је заведена под сигнатуром ПБЈ 10. Име писара, вријеме и мјесто настанка рукописа нису познати, а на основу водених знакова настанак књиге датован је у трећу четвртину XVI вијека.³⁷ Већина записа на овој рукописној књизи била је објављена у *Старим српским записима и натписима* Љ. Стојановића и код других аутора који су описивали јерусалимске рукописе. Међутим, Видосава Недомачки, поред тога што је исправила раније грешке које су у објављивању записа са ове књиге направљене, пронашла је и објавила и неколико записа који до тада

³⁵ Наслов ове рукописне књиге наводимо према подацима које је дала Видосава Недомачки: *О српским рукописима у библиотеци грчке православне патријаршије у Јерусалиму*, Археографски прилози 2, 1980, 86-87. Међутим, у тексту описа рукописне књиге Недомачки на стр. 87 ставља и наслов „Паренесис или Поученија Јефреме Сирина“, тако да се на основу њеног описа не може са сигурношћу тврдити који је прави наслов књиге.

³⁶ Видосава Недомачки, Нав. дјело, 71-118.

³⁷ Исто, стр. 86.

нису били објављени. Управо међу необјављеним записима налази се помен манастира Гнионице.³⁸ „Рукопис је оштећен на свим маргинама, а посебно су јако оштећени лл. I, I и од 420 до краја где су многе рупе те су уништени делови текста и записа“,³⁹ а управо на посљедњим, оштећеним листовима налазио се запис о манастиру Гнионици од којег су остали само фрагменти.

На дну листа 438б налази се запис: гниѡничка лѣт[а] зрлз (7137=1629)⁴⁰

На листу 439а остаци записа: гниѡн..⁴¹

Иако су записи оштећени и фрагментирани, из њих се може закључити да је ова књига била у Гнионици 1629. године. Да ли је она тада била купљена за потребе манастира или је раније и написана у Гнионици, за сада није могуће утврдити. У случају да је ова књига преписана у манастиру Гнионици, овај помен манастира, на основу водених знакова, можемо датовати у трећу четвртину XVI вијека. На књизи се налази још неколико записа, на основу којих је дјелимично могуће реконструисати историјат ове рукописне књиге која је била и у посједу манастира Рмња. Године 1735. „од монаха светогорца“⁴² књигу откупљује свештеник из једног села у Лици. Овај свештеник 1765. године књигу продаје гомионичком јеромонаху Михаилу који је у то вријеме полазио на ходочашће у Свету Гору и Свету Земљу.⁴³

Ова рукописна књига и наведени записи свједоче о постојању општежитељног манастира Гнионице и библиотеке у њему у трећој деценији XVII вијека, односно након помена из XVI вијека ова књига свједочи о постојању манастира у континуитету у XVI и XVII вијеку.

Наша је претпоставка да су манастир Гнионица и његово братство страдали у исто вријеме и на исти начин као и већина манастира тога краја. За коначно рушење и гашење монашког општежића у Гнионици можемо узети вријеме Великог бечког рата. Страхоте и искушења ове ратне стихије и страдање многих манастира описао је 1696. г, на једном *Панагирику* који је припадао манастиру Ступље, како сам себе назива, „грешни скитач Стефан Раваничанин“. По овом запису рушења манастира Гнионице могли би тражити у времену прије 1696. г:

³⁸ Уп. исто, стр. 87.

³⁹ Исто, стр. 86.

⁴⁰ Исто, стр. 87.

⁴¹ Исто.

⁴² Исто.

⁴³ Исто.

„[...] И у та времена манастири многи опустјеше и сагорјеше од проклетих и безбожних агаренских чеда. И тада манастири Ступље и Липље сагорјеше и опустјеше коначно. И у та времена војева безбожни цар турски Мехмед, војева са западним ћесаром Леополдом бечким. И таква скрб, биједа и нужда каква није била никада, нити се у записаном обрјете таква. Рат и свим земљама запуштење би: угарским, српским, бугарским, босанским, херцеговачким. И до самога Солуна и Конастантина града, хришћанима велика бијаше, Србима највише велика биједа, глад и пљењење и мјеста и(...) и многим манастирима коначно запуштање и сагорјење; и светим многим тјелесима од мијеста својих преношење, другим и сагорјење. И светим и свештеним сасудима и одежама од поганских и нечистих руку разграбљење. Авај, оци и братијо, авај, такве скрби! Највише убогим иноцима у то вријеме – скиташе се од мјеста до мјеста у земљи угарској и њемачкој. Од Њемаца и од Угара, и од самих тобожњих хришћана прогон и хуљење, злобно понашање, одметницима их називајући. [...]“⁴⁴

Закључак

Имајући у виду да су подаци које смо објавили, први несумњиви историјски докази о постојању манастира Гнионице у конкретном времену, сматрамо да ће се у наредном временском периоду открити још поузданих чињеница које ће употпунити сазнања о манастиру Гнионици. Помен десет упокојених монаха манастира Гнионице у XVI вијеку свједочи о немалом, активном и организованом, оштежитељном манастиру и сарадњи гнионичких монаха са братством манастира Ораховице. Помен рукописне књиге из 1629. године успоставља континуитет општежитељног живота у овом манастиру и показује неколико веома важних детаља. С обзиром на то да су Поуке Преподобног Јефрема Сирина поучно штиво које се у општежитељним манастирима чита у монашкој трпезарији за вријеме обједна, може се претпоставити да је гнионички манастир и у то вријеме највјероватније имао бројно братство. Осим тога, поред ове књиге манастир је засигурно посједовао и све друге књиге које типик прописује за општежитељне манастире, односно за богослужбену и ванбогослужбену употребу. Податак да се ова књига налазила и у манастиру Рмњу, на жалост без прецизне временске одреднице, нуди закључке о могућој сарадњи два манастира или кретању гнионичких монаха у вријеме страдања њиховог манастира.

⁴⁴ МСПЦ ОРГ 3 I 59, запис на задњој унутрашњој корици.

Сумирајући народно предање и све наведене податке, сажет историјат манастира Гнионице изгледао би овако:

На основу народног предања:

- Народно предање као осниваче манастира Гнионица препознаје Немањиће, односно краља Драгутина (крај XIII и почетак XIV).
- Друго народно предање помиње манастир у вријеме „добојског деспота Вука“. Овај помен би се могао смјестити у временске оквире крајем XIV вијека.
- Манастир је највјероватније страдао и запустио око 1394. године

На основу историјских података:

- Први историјски доказ о монашком животу у Гнионици налазимо у *Поменику манастира Ораховице* – XVI вијек;
- Помен манастира из 1629. године сачуван је у рукописној књизи *Паренесис Јефрема Сирина* ПБЈ10
- Манастир бива срушен и напуштен највјероватније у вријеме Великог бечког рата, односно прије 1696. г. и до данас није обновљен.

Ако би се спровела детаљнија археолошка испитивања на локалитету Црквиште у селу Гнионици, могло би се доћи до фрагмената који би употпунили досадашње историјске чињенице и оправдали постојање народних предања. Резултати ових истраживања могли би дати одговоре на многа питања. Такође, основа темеља манастирског храма, уз помоћ компаративне методе – поређењем са основама истих или сличних већ датованих храмова, помогла би у прецизнијем одређивању времена изградње манастира. У исту сврху од велике користи би били евентуално пронађени остаци керамике и др.

Имајући у виду да је сваки манастир морао да има књиге без којих не би било могуће одржавање свакодневног богослужбеног поретка, истраживање српског рукописног наслеђа могло би донијети резултате у проналажењу рукописних и штампаних књига које су засигурно постојале и биле дио манастирске библиотеке. Претпоставку да данас постоје још неке од књига манастира Гнионице темељимо на добро познатим чињеницама да су монаси, који су били принуђени да напусте своје манастире, углавном са собом носили светитељске мошти и богослужбене књиге. Засигурно да су тако поступили и гнионички монаси, ако су успјели да пред најездом

Турака напусте своју свету обитељ и тако сачувају од скрнављења непроцјењиво духовно благо, односно богослужбене књиге, мошти и друге богослужбене предмете.

Извори

- *Поменик манастира Ораховице – рукопис, XVI вијек, Музеј СПЦ Загреб, ПМХ 77, Ораховица 64;*
- *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, sv. 1/1, 1/2, III, Bošnjački institut Ziirich, Odjel Sarajevo, Orijentalni institut, 2000 g.*
- *Панагирик – рукопис, XVII вијек, МСПЦ ОРГ 3 I 59*
- *Шематизам Православне Митрополије и архидијецезе добро-босанске за годину 1882, Сарајево, Земаљска тискарна 1882. г.*
- *Први шематизам православне српске митрополије Бањалучко-Бихаћке за годину 1901, уредио Алекса Јокановић, конз. савјетник, у Бањалуци, издање и штампа књижаре С. Угреновић 1903. г.*

Литература

- *Dr Adem Handžić, Tuzla i njena okolina u XVI vijeku, „Svjetlost“ izdavačko preduzeće, Sarajevo 1975. g.*
- *Андрија Веселиновић, Држава српских деспота, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2006. г.*
- *Владимир Мошин, Стари рукописи Срба у Хрватској од XIII до XX стољећа, Загреб, 1970. г.*
- *Видосава Недомачки, О српским рукописима у библиотеци грчке православне патријаршије у Јерусалиму, Археографски прилози 2, 1980. г.*
- *D. Farlati, J. Coleti, Illyricum sacrum, tomus IV, Venetis 1751-1819, доступно на: <https://books.google.ba/books?id=s5m6iCgNWRIC&printsec=frontcover&hl=en#v=onepage&q&f=true>*
- *Јелена Мргић-Радојчић, Доњи краји, Крајина средњовековне Босне, Београд 2002. г.*
- *Јелена Мргић, Северна Босна 13–16. век, Историјски институт, посебна издања, књига 55, Београд, 2008. г.*
- *Марко Љ. Ружичић, Гнионица кроз вијекове, Мала књига Нови сад 2012.г.*
- *Олга Зиројевић, Манастири у светлу турских пописа, Саопштења 20-21 (1988/89), Београд 1989. г.*

- Радослав Грујић, *Србуље у бившем Вараждинском генералату и Славонији*, приредила Тајјана Суботин-Голубовић, СКД Просвјета, Загреб 2016. г.